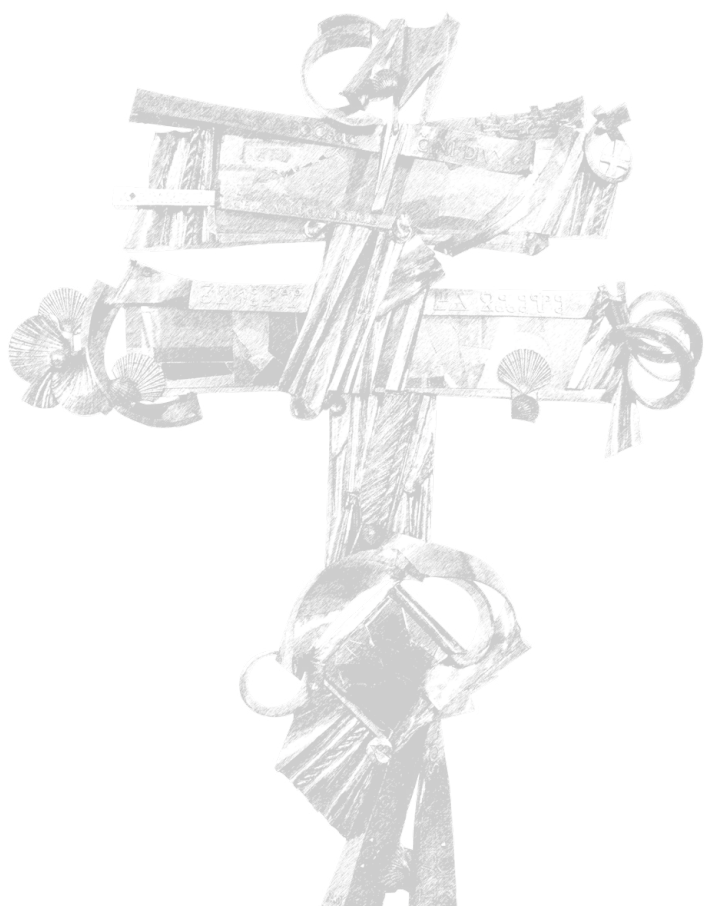

Dílo
Tomáše Špidlíka
XXVII.

Tomáš Špidlík

Ruští mystici

*Na obálce je kříž Otmar Olivy a Jana Jemelky
v komunitě sester sv. Cyrila a Metoděje na Velehradě*

© Česká provincie SJ, Praha 2021

© Refugium Velehrad-Roma, s.r.o., Olomouc 2021

Illustrations © Otmar Oliva

ISBN 978-80-7412-414-3

Úvod

Kniha otce Kologrivova¹ *Pohledy do dějin ruské svatosti* byla v německém překladu nazvána *Žiné Rusko*,² aby tak vynikl určitý aspekt této země, který je dnešnímu člověku téměř neznámý. Je sice pravda, že sdělovací prostředky pravidelně nabízejí informace o Rusku, ale o jejich svatých a zbožnosti se nehovoří. Náboženská minulost je skutečně *jiným Ruskem* či lépe řečeno Ruskem mrtvým.

Naše práce by tedy mohla připomínat kytici na hrobě, projev piety. Ale i kdybychom to nahlíželi právě takto, je třeba říci, že křesťanské pohřební obřady skrývají velkou sílu, jsou výrazem víry, která vítězí nad smutkem přítomného okamžiku. Vikomt de Vogüé³ svému románu o francouzském parlamentu dal výstižný název: *Mrtví*

¹ Ivan Nikolajevič Kologrivov (1890–1955), ruský kněz, jezuita, který vyučoval na Papežském východním institutu v Římě; před emigrací do Belgie byl důstojníkem v carské armádě, konvertoval ke katolické církvi, stal se knězem východního obřadu.

² KOLOGRIVOV, I.N., *Saggio sulla santità in Russia*, Queriniana, Brescia 1955; německy *Das andere Russland. Versuch einer Darstellung des Wesens und der Eigenart russischer Heiligkeit*, Manz, München 1958.

³ Marie-Eugène-Melchior de Vogüé (1848–1910), francouzský literát, diplomat a politik. Svým dílem seznámil francouzského čtenáře s ruskou literaturou.

mluví.⁴ Dějiny národů jsou plné revolucí, změn, nových myšlenek, a přece i ti nejnadšenější inovátoři nakonec objeví, že mrtví všech národů hovoří. Na začátku si snad jsou vědomi jen toho, že je těžké popřít minulost; později však upozorují, co by to působilo za škodu, a nakonec dospějí k závěru, že je to přímo nemožné. I kdyby se zdálo, že přítomnost překonává veškerou minulost, tradice minulosti zůstávají rozžatými majáky, které trvale osvětlují přítomnou cestu.

Jaký je život jednotlivých lidí, takový je život národů. Život je organickým vývojem, nerozdělitelnou spojnicí mezi minulostí a budoucností, konzistentním růstem. Abychom poznali národ a jeho skutečný význam uprostřed národů jiných, nestačí aktuální zprávy ani mechanický výčet historických faktů. Filosofie dějin, téma ruským myslitelům tak drahé, se zkoumá podle převládající myšlenky v životě národů. Ale tato idea pokolení, jak vytrvale podtrhuje Solovjov, je skryta v srdci národa a je pochopitelná pouze v plánu Boží prozřetelnosti. Působí v univerzálních dějinách prostřednictvím individuálních povolání a ještě více prostřednictvím zvláštního povolání každého národa daného od Boha. A jaká je vlastně *ruská idea*? táže se tentýž autor: „Mnozí ji považují za neúčinnou otázku, jiní ji mají za pomatenou, ale ve skutečnosti je pro Rusa nejdůležitější. I mimo Rusko by měla probudit zájem každého vážného ducha. Mním tím otázku významu, důvod bytí Ruska, místo, které zaujímá ve všeobecných dějinách. Když se díváme na rozsáhlou říši, která vstupuje na scénu světa s větší či menší nádherou (...), když kontemplujeme tuto historickou skutečnost,

⁴ VOGÜÉ, E.-M. DE, *Les morts qui parlent*, Nelson, Paris 1910; česky *Mrtví mluví*, Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1926.

ptáme se: Jaká myšlenka se zde skrývá a zjevuje, jaký je to ideál, který oživuje tělo tak mocné, jaké je to slovo, které tento lid, pozvedající se v těchto posledních časech, má sdělit lidstvu? Co má v úmyslu v dějinách světa vykonat? Abychom na tuto otázku odpověděli, neobracíme se k současnému veřejnému mínění. Tak bychom se totiž vystavili riziku, že daná odpověď bude zítra překonána. Pokusíme se ji naleznout ve věčných pravdách náboženství. Protože idea národa není to, jak sebe nahlíží národ sám, ale je tím, co o něm od věčnosti myslí Bůh.“⁵

Dějiny ruského národa, jako každého národa, ukazují rozličné události. Ale z druhé strany si Solovjov dovolí interpretovat své krajany, když říká: „Mimořádně náboženský charakter ruského národa, stejně jako jeho tendence k mystice promítající se i do filosofie, literatury a umění, zdá se, vyhrazuje Rusku velké náboženské poslání.“⁶ „Naši nejlepší moderní spisovatelé, kteří mnohem silněji nežli své estetické nadání sledují náboženskou aspiraci, museli opustit příliš stísněné pole beletrie, aby se s větším či menším úspěchem ukázali jako moralisté a reformátoři, apoštolové a proroci. Předčasná smrt Puškina nám nedovoluje posoudit, zda náboženské směřování, které se objevuje v celém jeho díle, bylo dostatečně hluboké, aby se časem stalo jeho dominantní ideou, která by ho přiměla k opuštění čisté poezie, jako tomu bylo u Gogola, Dostojevského a Tolstého. Zdá se, že ruský génius v poetické tvorbě nenachází svůj konečný smysl a prostředí vhodné ke vtělení svého podstatně náboženského

⁵ SOLOVJOV, V.S., *L'idée russe*, Perrin, Paris 1888, s. 6.

⁶ SOLOVJOV, V.S., *Россия и Вселенская Церковь*, A. I. Mamontov, Moskva 1911, s. 92; francouzsky *La Russie et l'Église Universelle*, Librairie Stock, Paris 1922, s. 14.

ideálu. Jestliže je Rusko povoláno k tomu, aby řeklo své slovo světu, toto slovo nezazní z oslnivých oblastí umění nebo literatury ani z velkolepé výše filosofie a vědy, ale z pokorných a jemných vrcholků náboženství.⁷

Tato slova, vyslovená před více než sto lety, si zaslouží pozornost. Vyjadřují pojetí, v ruském prostředí v minulosti tak důvěrně známé a až dodnes živé. Proto ruský teolog Kartašev⁸ vyjadřuje pevné přesvědčení značné části svých krajanů, kteří věří, že existuje zvláštní poslání jejich vlasti pro uchování a rozšíření ryzího křesťanství, když tvrdí: „Rus dal sám sobě, svému národu, své zemi, své vládě, své církvi významné jméno: *svatá Rus*. Takovou odvahu neměl žádný křesťanský národ. Ruský národ však toto jméno miloval a přisvojil si je, a to ne z pýchy, nýbrž v pokorném vědomí svého posvěcení ke svaté službě. Je to podobné jménu přijatému při křtu nebo jménu, které přijímá mnich při svých postřižinách. Toto jméno v Písmu svatém připomíná vyznání vyvoleného lidu při křtu: ‚Vy všichni, pokřtění v Krista, oblékli jste se v Krista‘;⁹ nebo: ‚Vy jste rod vyvolený, královské kněžstvo, národ svatý, lid patřící Bohu.“¹⁰

⁷ SOLOVJOV, V.S., *Россия и Вселенская Церковь*, A. I. Mamontov, Moskva 1911, s. 92–93; francouzsky *La Russie et l'Église Universelle*, Librairie Stock, Paris 1922, s. 14–15.

⁸ Anton Vladimirovič Kartašev (1875–1960), ruský teolog, církevní historik, docent Petrohradské duchovní akademie, profesor na Sorbonně, poslední oberprokurátor (nejvyšší státní úředník spravující záležitosti pravoslavné církve a hlava Nejsvětějšího synodu v Rusku), v emigraci ideolog „nepremirivosti“ (silně antikomunistického politického postoje v emigraci).

⁹ *Gal* 3,27.

¹⁰ *1Petr* 2,9; KARTAŠEV, A.V., *Православие и Россия*, in VERCHOVSKOJ, S.S. (ed.), *Православие в жизни*, Izdatel'stvo imeni Čechova, New York 1953, s. 192.

Nacházíme se zde před specifickým typem víry: přesvědčením národa (nebo části jeho představitelů) o specifickém náboženském poslání. Mluví se o *ruském mesianismu*,¹¹ který je dobře znám čtenářům Dostojevského: „Ztracený obraz Krista se v celé své čistotě uchoval v pravoslaví. Z Východu zazní tvář v tvář nastupujícímu socialismu nové slovo, a snad tak podruhé spasí evropské lidstvo. To je povolání Východu...“¹²

Ačkoli jsou tato prorocká slova velmi sugestivní, nepřesvědčují tak snadno. „Jak smířit,“ píše ještě Kartašev, „naši krásnou víru v Rusko s hroznou realitou a naši současnou fyzickou slabost s převládající silou zla?“¹³

Samozřejmě existují ti, kdo věří v duchovní vzkříšení *svaté Rusi*. Jak a proč, je těžké říci. Můžeme k tomu pouze citovat slova básníka Ťutčeva:¹⁴ „V Rusko se může pouze věřit!“ A to samé objasňuje Kartašev: „Nelze se dívat na pochybnosti, na změny, na rozpad pořádku, na zkázu, na ponížení, které dnes Rusko nabízí. Je to hledisko, pod nímž zůstává neznámé a nepochopené. V pohledu víry Rusko existuje tak, jak je, nezměnitelně povoláné k tomu, aby bylo *svatou Rusí*, hlavní ochránkyní svatého pravoslaví až do druhého příchodu Krista.“¹⁵

¹¹ SCHULTZE, B., Profetismo e messianismo religioso russo. Essenza, origini e rappresentanti principali, in OCP 22 (1956), s. 172–197.

¹² DOSTOJEVSKIJ, F.M., *Дневник писателя*, in *Полное собрание сочинений в 30 томах*, XXVI, Nauka, Leningrad 1984, s. 85; česky *Deník spisovatele*, II, Odeon, Praha 1977, s. 407.

¹³ KARTAŠEV, A.V., Православие и Россия, in VERCHOVSKOJ, S.S. (ed.), *Православие в жизни*, Izdatel'stvo imeni Čechova, New York 1953, s. 203.

¹⁴ Fjodor Ivanovič Ťutčev (1803–1873), ruský romantický básník a diplomat.

¹⁵ KARTAŠEV, A.V., Православие и Россия, in VERCHOVSKOJ, S.S. (ed.), *Православие в жизни*, Izdatel'stvo imeni Čechova, New York 1953, s. 203.

Otázka je tedy přenesena na půdu víry. A zde, jak se zdá, je povrchní diskutovat. Je psáno: „Kdo věří v Božího Syna, má o tom svědectví sám v sobě.“¹⁶ Lze však tento biblický úryvek vztáhnout na onu víru Rusů o jejich povolání, o níž byla řeč? Nemáme snad právo vyžadovat „rozumné základy“, z nichž bychom dokázali, že takováto víra není založena na fantastických chimérách? Když se jedná o rozhodnutí k náboženskému povolání člověka, teologové říkají, že pouhé vnitřní přesvědčení netvoří rozhodující faktor. Povolání se skládá z různých prvků, vnitřních i vnějších. Nezanedbatelným činitelem je však také minulý život kandidáta, stejně jako jeho charakterové rysy. Ti, kteří mají za úkol rozlišit povolání, musejí tak činit s pozorností, žádat informace...

Můžeme tedy hovořit o specifickém povolání Ruska v moderním světě? Jsme daleci toho, abychom chtěli rozhodnout v jeho prospěch. Jsme ale připraveni v této knize poskytnout první informace o minulosti této země a významných rysech ruské zbožnosti. Nic víc. Prorocké, optimistické či pesimistické závěry překračují naši kompetenci.

Tomáš Špidlík

¹⁶ 1Ján 5,10.

5. „*Thébaïda severu*“²²⁴

Říká se, že tajemství náboženského nadšení spočívá především v pevné vůli umět vždy začít znovu. Tolikrát jsme již v dějinách všeobecné církve viděli padnout starobylé řády, slavné fundace. Vidíme však i to, jak staré instituce náhle rozkvétají nebo nové vznikají. Vnější okolnosti na tom mají významný podíl, protože ověřují trvalou životnost víry.

Mnišský život, započatý v Kyjevské Rusi, následoval úpadek tohoto státu po dobytí Tatary (1240). Nový náboženský život musel rozkvést od počátku 14. století ještě v panenských lesích ruského severu. Důvody tohoto exodu jsou zčásti dány vnějšími okolnostmi (život ve městech se od té doby, kdy Tataři podnikali pravidelné nájezdy, stal méně jistý a bezpečný), zčásti byly řádu duchovního. Mnich je samotář. Samota je jediné blahoslavenství mnicha, jak tvrdí kartuziáni. Na Východě po Bazilovi Velikém převládl cenobitismus. Viděli jsme, s jakým nadšením se jej sv. Teodosij snažil uvést do Kyjevsko-pečerské lávry. Z druhé strany, poustevnictví nebylo

²²⁴ KOLOGRIVOV, I.N., *Saggio sulla santità in Russia*, s. 141–162; MURAVJEV, A.N., *Русская Фиваида на Севере*, *Sobstvennaja Jego Imperatorskogo Veličestva kanceljarija*, Sankt-Petěrburg 1855.

nikdy zcela zatlačeno. Církevní a státní zákony se snažily omezit excesy a rizika, neměly však v úmyslu bránit tomuto způsobu života – být sám s Bohem –, považovanému za vrchol dokonalosti.

Poušť, podle slov sv. Jeronýma,²²⁵ je zaslíbenou zemí, která dává vzejít Kristovým květům. Kolik chvály pouště nalezneme na křesťanském Východě!²²⁶ Rusko, stejně jako ostatní evropské země na Západě, nemělo pouštní oblasti, zato mělo hluboké, neproniknutelné a neobývané lesy, také zpívající svůj odvěký hymnus, kde nic nebránilo zůstat tváří v tvář Stvořiteli. Větší část ruských světců 14. a počátku 15. století jsou poustevníky (*отцы пустынноики*). Hnutí samotné začalo současně na více místech a vedlo k založení několika center mnišského života.

Za iniciátora a mistra všech těchto center je považován sv. Sergej Radoněžský (1314?–1391), ne proto, že by byl první nebo jediný, ale protože bezpochyby může být považován za jednu z největších duchovních autorit své doby. Je tomu tak také proto, že se nám zachoval výstižný životopis napsaný jeho žákem Epifanijem Moudrým.²²⁷ Jeho útěk od společnosti do lesa byl výrazně ovlivněn

²²⁵ Jeroným (cca 347–420), světec, křesťanský spisovatel, učitel církve.

²²⁶ ŠPIDLÍK, T., „Ermites en Orient“, in DHGE 15, Letouzey et Ané, Paris 1963, s. 766–771.

²²⁷ EPIFANIJ PREMUDRIJ, *Житие преподобного и богоносного отца нашего Сергия чудотворца и Похвальное ему слово, написанные учеником его Епифанием Премудрым в XV веке*, archimandrita Leonid (ed.), ПДПИИ 58, Общество любителей древней письменности, Санкт-Петербург 1885; česky *Život ctitelného a bohosného otce našeho, igumena Sergije Divotvůrce, sepsaný přemoudrým Epifanijem*, in KONZAL, V. – HAUPTOVÁ, Z., (ed.), *Pisemnictví ruského středověku. Výbor textů 11.–14. století*, Vyšehrad, Praha 1989, s. 323–349; *Житие Преподобного Сергия Радонежского*, in DIMITRIJEV, L.A. – ЛИХАЧЕВ, D.S., *Памятники литературы Древней Руси, XIV – середина XV в., Чудооткровенная литература*, Москва 1981, s. 256–429; HACKEL, A., *Sergij*

planoucí touhou napodobit Antonína Velikého,²²⁸ Pavla a ostatní pouštní otce. Lesy, které se rozkládaly až k Radoněži, malé osadě v moskevské oblasti, zvaly mladíka k modlitbě a kontemplaci. Ale až po smrti svých rodičů mohl svůj sen uskutečnit. Čtrnáct kilometrů od Radoněže nebylo příliš daleko, navíc tam vedla dobrá cesta, ale v panenském lese bylo pro jeho život všeho dostatek, takže mladík mohl zůstat v absolutní samotě. Je pravda, že začal společně s bratrem Štěpánem,²²⁹ ale ten nebyl s to snášet tvrdý způsob života, a proto brzo odešel.

Odvahy pro takový život bylo třeba také v Egyptě. Nebyly to pouze omezené prostředky k životu, co nahánělo obavy a strach; poušť v krajině faraónů byla místem, kde se pohřbívali mrtví, aby se ušetřila úrodná půda. Starověká Thébaida a údolí hrobů faraónů byly v představách prostého lidu místy obývanými démony. Křesťanští poustevníci, velmi prostí lidé, jako ostatní věřili na přebývání démonů. Ale protože byli silní ve víře, dobrovolně pobývali právě na těchto místech, která byla považována za opanovaná zlými duchy. Sv. Antonín šel do srdce pouště s jasným cílem je zdolat a potříit.

Podobně život sv. Sergeje hovoří o mnoha ďábelských silách, které narušovaly jeho modlitbu a snažily se ho vyhnat z místa zvoleného pro kontemplaci. Sv. Antonín, opat, bývá zobrazován, jak ho obklopuje dravá zvěř

von Radonesh, 1314–1392, Verlag Regensburg, Münster 1956; ZERNOV, N., *St. Sergius, Builder of Russia*, Society for Promoting Christian Knowledge, London 1939; KOVALEVSKIJ, P., *Saint Serge et la spiritualité russe*, Seuil, Paris 1958; DUJČEV, I., Sergio, detto di Radonež, in BSS, 11, s. 871–873.

²²⁸ Antonín Veliký (cca 251–356), světec, poustevník. Srv. *Filokalie*, I, Refugium, Olomouc 2019, s. 18–138.

²²⁹ Štěpán Moskevský (cca 1310–cca 1394), světec, starší bratr Sergeje Radoněžského, představený kláštera Zjevení Páně v Moskvě.

(proto se stal jejím ochráncem): byli to však ďáblové, kteří se za těmito tlamami divokých zvířat skrývali. V lesích ruského severu nebylo zapotřebí ďábla osobně; stačilo, když se poustevníkovi ukázal medvěd nebo smečka vlků, kteří celou noc vyli, navíc celí hladoví zničili zahrádku kolem malého domku. V každém případě psychologický dopad byl stejný: malomyslnost, smutek, strach a obava. Bojovat proti tomuto *démonu* je podle nauky východních otců nejtěžší askeze.²³⁰

Sergej z tohoto zápasu vyšel vítězně. Když se sv. Antonín naučil rozlišovat a vítězit nad demony, stal se duchovním otcem ostatních mnichů. O Sergejovi hovoří po jeho vítězství životopis jednoduše: „Nemůže se skrýt město položené na hoře.“²³¹ Rozšířila se pověst o tomto podivuhodném poustevníkovi a čtrnáct kilometrů od Radoněže a padesát čtyři od Moskvy najednou byla vzdálenost snadno překonatelná. Přišly první nadšené duše, plné touhy mít na tomto životě podíl. To byly počátky kláštera založeného sv. Sergejem při kostelíku zasvěceném Nejsvětější Trojici, který se později rozrostl v dnešní slavnou Trojicko-sergijevskou lávru (Троице-Сергиева Лавра) s pravoslavnou akademií v Sergijevském Posadu²³² a stal se cílem nesčetných poutníků.

V jistém smyslu se opakuje příběh sv. Teodosije Pečerského. Roste počet mnichů, ale s tím rostou i starosti. Démon smutku vznikající v samotě je přemáhán úryvky Písma a pravidlem modlitby. Ale aby uklidnil bouřící se duše spolubratří mnichů, kteří zůstali jeden či dva dny

²³⁰ Srv. dále Z mnišských *stanov* sv. Nila, s. 137–142.

²³¹ Mt 5,14.

²³² [Сергиев Посад]; město vzniklo v roce 1919 spojením osad v okolí kláštera. V době komunismu bylo přejmenováno na Zagorsk (*pozn. redakce*).

bez jídla, protože svatý představený nedovolil, aby šli žebrať mimo klášter, poznal, že je třeba vnějších pravidel. A tak uvedl do kláštera, podobně jako kdysi Teodosij v Kyjevsko-pečerské lávře, cenobitskou řeholi studiů.

Sergejovi se ale nikdy nepodařilo přijmout tuto svoji novou odpovědnost igumena s takovým nadšením jako Teodosijovi. Uměl „pracovat za dva“, uměl zhotovit hračky pro děti v okolí, ale nebyl schopen nikoho potrestat ani někoho odsoudit, jak o tom svědčí jeho žák a životopisec. Zato vykonal mnohé zázraky. Silou modlitby nechal vytrysknout pramen, uzdravoval přátele na dálku, byl viditelně obsluhován anděly během liturgie, když žehnal, viděli z jeho rukou vyjít záři jako plamen. Nebál se o budoucnost svého kláštera, protože měl vidění, jak se ve třpytícím paprsku z nebe třepotá množství krásných ptáčků, kteří poletují kolem jeho kláštera. A nakonec se mu ukázala sama Panna Maria se dvěma apoštoly, Petrem a Janem, aby ho ujistila: „Neděs se, vyvolenče můj, přišla jsem tě navštívit. Byla vyslyšena tvá modlitba za žáky, za něž se modlíš, stejně jako za klášter. Už netruchli, neboť od nynějška bude mít klášter hojnost všeho; nejen za tvého života, ale i poté, co odejdeš k Pánu, neopustím tvůj klášter a budu mu dávat vše potřebné a budu jej chránit.“²³³

Mystik takového druhu přirozeně musel být ctěn jako světec ihned po své smrti. Jeho jméno, vnesené do slovan-ských liturgických knih tištěných v Římě, je uznávané také v římské církvi. Jeho ostatky, po bolševické revoluci přenesené do moskevského muzea, byly znovu přeneseny do jeho kláštera²³⁴ a vystaveny k uctívání všem poutníkům.

²³³ FEDOTOV, G.P., *Svatí staré Rusi*, s. 123.

²³⁴ V roce 1946 (pozn. redakce).

Trojicko-sergijevská lávra se stala centrem duchovní síly zářící navenek. Klášter se rozvětvil téměř do padesáti klášterů, které poté založily na čtyřicet dalších fundací. V období sto padesáti let vzniklo na sto osmdesát nových klášterů a počet kanonizovaných mnichů stoupl na více než sto.

Rozšíření probíhalo především dvěma směry: na jih, to znamená směrem k Moskvě, která se stala místem bohatým na kláštery na svých předměstích; a dále na sever, do lesů při Volze a do regionů za řekou. Blízko Bílého jezera vznikl klášter Cyrila Bělozerského († 1427).²³⁵ I on byl mystikem typu Sergeje Radoněžského, ale mnohem více obdařen smyslem pro praktické věci. Zanechal po sobě model cenobitského života, který se rozšířil a byl zachováván i nadále.

Naproti tomu v komelském lese v kmenu lípy, stranou od lidí, našel azyl bohatý Moskván Pavel Obnorský († 1429).²³⁶ Ačkoli i on přijímal žáky, učení, které jim zanechal, bylo především toto: „Milujte ticho, protože je pramenem veškerých ctností.“ Ani jeho přítel a zpovědník Sergej Nuromský († 1413),²³⁷ který přišel z hory Athos, v té době zmítané diskuzemi o palamismu, zdá se, nepřinesl žádnou zvláštní teorii o kontemplaci, ale učil svého žáka Pavla recitovat tzv. *Ježíšovu modlitbu*, jakýsi mnišský

²³⁵ Cyril Bělozerský (Kuzma) (1337–1427), světec, mnich. KARBASOVÁ, T. B., aj., „Кирилл [Косма]“, in ПЭ 34, s. 318–338; PIOVANO, A., „Ciriillo di Beloozero“, in BSSO 1, sl. 493–508.

²³⁶ Pavel Obnorský (1317–1429), světec, mnich, žák sv. Sergeje Radoněžského, zakladatel Pavlo-obnorského kláštera. PIOVANO, A., „Paolo di Obnora, monaco, fondatore, santo“, in BSSO 2, sl. 772–779.

²³⁷ Sergej Nuromský († 1412), mnich řeckého původu, zakladatel Spasonuromského kláštera. PIOVANO, A., „Sergio di Nurom“, in BSSO 2, sl. 992–996.

růženec s opakující se formulí: „Pane Ježíši Kriste, Synu Boží, smiluj se nade mnou hříšným.“²³⁸

Další jezero, Kubenské, mohlo svými břehy a podmanivými zálivy připomínat výběžky hory Athos. Právě zde na tyčící se skále nad vodou Řek jménem Dionýsios (†1425),²³⁹ který přišel z hory Athos, založil klášter známý jako Spaso-kamenný klášter (Спасо-каменный монастырь), zasvěcený Proměnění Páně. Zde v roce 1453 zemřel ve věku sedmnácti let, po pěti letech řeholního života, zaozerský kníže Andrej (který přijal řeholní jméno Joasaf), jakýsi *ruský Alois Gonzaga*.²⁴⁰

Z města Novgorod postupně mniši pronikali až k arktickým oblastem mezi divoké Laponce. Tak začala ruská kolonizace těchto krajin. Nejřednější stráž křesťanství a civilizace byl slavný Solovecký klášter (Соловецкий монастырь), s jejich igumeny, kteří byli mistři na získávání soli z moře a rovněž v obchodu. Na konci 16. století proměnili klášter ve vojenskou pevnost; tento klášter nikdy nepřerušil svoji činnost.²⁴¹

Ne všechny kláštery ale byly tak rozsáhlé: velké množství klášterů bylo postaveno pro dva až šest mnichů a jen zřídka kdy dosáhly většího počtu, od sta do tří set mnichů.

²³⁸ Srv. dále, s. 259n.

²³⁹ Dionýsios Řek (†1425), světec, řecký mnich, rostovský a jaroslavský biskup; zakladatel Spaso-kamenného kláštera na Kubenském jezeře. PIOVANO, A., „Dionisio il Greco, arcivescovo di Rostov“, in BSSO 1, sl. 690–692.

²⁴⁰ Joasaf Kamenský (†1453), rodným jménem Andrej Dmitrijevič Volgodskij, světec, mnich, kníže. SEMJAČKO, S.A. – VINOGRADOVÁ, J.A., „Иоасаф“, in ИЭ 25, s. 166–171.

²⁴¹ Byl prosperujícím centrem křesťanství až do bolševické revoluce, kdy byl proměněn na *Solovecký tábor zvláštního určení* (koncentrační pracovní tábor), který byl zrušen v roce 1939. V roce 1992 byl Ruskou pravoslavnou církví obnoven (*pozn. redakce*).

Ty nejmenší závisely na větších. Ty nejlepší byly cenobitské, ale těch byla menšina. V některých se rozvinula praxe idiorytmického způsobu života, který byl založen na tom, že každý mnich měl svá vlastní pravidla, svoji osobní práci a s druhými se setkával jen při slavení božské liturgie.²⁴²

Na severu byly kláštery bohatě dotovány a měly značné majetky, staly se centry kolonizace. Okolo klášterů vznikaly vesnice a později města. Sedlákům skutečnost, že bydlí na půdě kláštera, skýtala v době hladomorů trvalou jistotu proti hladu. Některé kláštery byly známé právě pro tento typ pomoci. Ke klášterům přináležely nemocnice, hospice pro staré, noclehárny pro hosty a také školy, v té době velmi vzácné.

Je ale také pravda, že nejhrořivější ruští mniši měli obavy z kontaktu se světem a z nebezpečí, které představoval pro jejich spojení s Bohem.

²⁴² *Idiorytmie*, která doslova znamená *vlastní rytmus*, označuje styl mnišského života nezávislý na komunitní disciplíně. Často jsou za *idiorytmické* označováni poustevníci, kteří se věnují tzv. *modlitbě srdce* neboli *Ježíšově modlitbě* v oddělených skitech na hoře Athos (pozn. redakce).

Epifanij Moudrý: Život Sergeje Radoněžského²⁴³

Počátek života Sergeje

Otče, požehnej! Náš svatý otec Sergej se narodil urozeným a zbožným rodičům. Jeho otec se jmenoval Cyril a matka Marie. Oba byli Božími služebníky a spravedlivými lidmi před Bohem, naplnění a zkrášlení nejružnějšími Bohu libými ctnostmi. Bůh totiž nedopustil, aby se dítě, jež mělo v budoucnu tak zazářit, narodilo nespravedlivým rodičům, nýbrž Bůh nejprve stvořil a připravil takovéto spravedlivé rodiče a teprve až pak z nich nechal vyrůst svého služebníka. Ach, jaký to jen úctyhodný pár! Ach, jací jen svatí manželé, kteří byli rodiči takovéhoho dítěte!...

K jistému zázraku došlo již před narozením tohoto podivuhodného dítěte. Stalo se něco, nač nelze zapomenout. Když bylo dítě ještě v matčině lůně, jednou v neděli přišla jeho matka jako obvykle do kostela na svatou liturgii. Společně s dalšími ženami stála v předsálí. Když ale měl lid povstát kvůli četbě svatého evangelia a všichni lidé už mlčky stáli, aby mu naslouchali, dítě náhle zvolalo. Mnozí se tomu křiku podivili, neb to již z matčiných útrob volal budoucí veliký světec, jenž tímto zázrakem předznamenal své budoucí a ještě větší zázraky.

Pak ale znovu, na samém začátku *Cherubínské písně*²⁴⁴ při slovech – *nyní cherubíni tajemně* – začalo dítě v lůně matky křičet ještě hlasitěji než poprvé. Jeho hlas bylo slyšet po celém chrámu. Matka zázračného dítěte jen ohromeně

²⁴³ EPIFANIJ PREMUDRIJ, *Жизнь*, s. 9n; německy *Russische Heiligenlegenden*, s. 301n.

²⁴⁴ Chvíle, kdy se v liturgii přináší chléb a kalich na oltář.

stála, zatímco ženy, které tam byly s ní, nic nechápaly a říkaly si mezi sebou: „Co jen z toho dítěte vyroste?“

Pak ale kněz zvolal: „Pozor mějme! Svaté svatým!“²⁴⁵ Dítě v matčiných útrobach zakřičelo hlasitě potřetí. Jeho matka se div neskácela k zemi kvůli značnému strachu, jenž ji pojal...

Maria, matka dítěte, žila od onoho dne, kdy se ukázalo znamení v té zvláštní události v chrámu, pak až do porodu bez zvláštních potíží. Dítě ve svém lůně nosila jako nějaký nedocenitelný poklad, jako drahokam, jako zázračnou perlu a jako vyvolenou nádobu. Když ale v sobě dítě nosila, zdržovala se vši poskvrny a jakékoli nečistoty. Aby zůstala čistá, postila se, vyhýbala se veškeré těžké stravě. Maso, mléko ani ryby nejedla, nýbrž živa byla jen z chleba a zeleniny. Víno Marie vůbec nepila, zatímco namísto nejrůznějších nápojů pila jediné vodu, ale i té jen velmi málo. Častokrát, když byla sama, pokradmu vzdychala a se slzami se modlila k Bohu slovy: „Pane! Kéž spasíš mne a ochraňuj mne, svou ubohou služebnici, ale i dítě, jež nosím ve svém nitru, kéž ho spasíš a ochraňuješ! Ty, Pane, přece chráníš novorozeňata. Budiž vůle tvá, Pane! Jméno tvé nechť požehnáno jest navěky věků! Amen!“

O počátcích mnišského života²⁴⁶

Cyrilovi synové Štěpán a Petr se oženili, zatímco jeho třetí syn, svatý jinoch Bartoloměj,²⁴⁷ se ženit nechtěl, neboť celou svou duší tíhnul k mnišskému životu. Právě o to častokrát

²⁴⁵ Zvolání před přijímáním.

²⁴⁶ EPIFANIJ PREMUDRIJ, *Жизнь*, s. 36; německy *Russische Heiligenlegenden*, s. 314n.

²⁴⁷ Jméno Sergeje Radoněžského před mnišským postřizením (*pozn. redakce*).

prosil otce slovy: „Pane můj, propuť mne už nyní, jak jsi slíbil, abych mohl s tvým požehnáním započít mnišský život.“ Rodiče mu na to ale odpovídali: „Dítě! Posečkej trochu. Buď kvůli nám trpělivý. Jsme už staří, chudí, nemocní a nemá se o nás kdo postarat... Své přání si splníš poté, co nás uložíš do hrobu a zasypeš hlínou.“

Milostí naplněný jinoch rodičům s radostí přislíbil, že se o ně bude až do konce jejich života starat... Po jejich smrti je doprovodil na jejich poslední cestě a nechal jim zpívat zádušní zpěvy... Pak si zavolal svého mladšího bratra Petra a přenechal mu otcovo dědictví se vším, co bylo v domě rodičů potřebné pro život. Sám si nevzal nic, čímž následoval slova božského apoštola, jenž pravil: „Považuji vše za bezcenný brak, abych mohl získat Krista!“²⁴⁸

Štěpán, Bartolomějův starší bratr, nežil se svou manželkou příliš dlouho, neboť ta záhy zemřela. Zanechala po sobě dva syny, Klimenta a Ivana, přičemž Ivan se následně stal mnichem a přijal jméno Teodor.²⁴⁹ Štěpán po nějaké době odešel ze světa a stal se mnichem v klášteře přesvaté Bohorodičky Ochránkyně v Choťkově.²⁵⁰ Když za ním přišel svatý jinoch Bartoloměj, poprosil Štěpána, aby se společně s ním vydal hledat poustevnické místo. Štěpán slova svatého jinocha uposlechl, opustil klášter a odešel společně s ním. Prošli mnoho hlubokých hvozďů, až nakonec přišli na jedno opuštěné místo s pramenem, ležící v samém srdci divokých lesních houštin. Bratři si to místo bedlivě prohlédli a zamilovali si je, neboť je k němu přivedl Bůh. Pomodlili se a ihned

²⁴⁸ Srv. *Flp* 3,8.

²⁴⁹ Teodor Rostovský/Simonovský (cca 1340–1394), rodným jménem Ivan, světec, synovec a žák Sergeje Radoněžského, arcibiskup rostovský, zakladatel a první igumen Simonovského kláštera, překladatel, ikonopisec.

²⁵⁰ Zde jsou pohřbeni rodiče Sergeje Radoněžského (*pozn. redakce*).

vlastníma rukama začali kácet les a na svých ramenou přinášeli na zvolené místo klády. Bratři si nejprve postavili chýši s komorou na přespávání a nad ní vybudovali střechu. Potom vybudovali celý, ohradili místo pro nevelký chrám, který poté z klád postavili.

Když byla stavba chrámu dokončena a nastal čas jej posvětit, svatý jinoch Štěpánovi pověděl: „Protože jsi podle narození, tělesně, ale ještě více duchem můj starší bratr, musím tě poslouchat jako svého otce. Nyní se kromě tebe nemám o tom všem s kým poradit. Proto tě naléhavě prosím, abys mi zodpověděl mou otázku: Chrám máme již postaven a dokončen. Nastal čas jej posvětit. Pověz mi tedy, v den kterého světce se bude konat oltářní svátek našeho chrámu? Ve jménu jakého svatého jej máme posvětit?“ Štěpán Bartolomějovi odpověděl: „Nač se mne ptáš, naléháš na mne a zkoušíš mne? Sám přece znáš odpověď na svou otázku neméně než já. Otec a matka, naši rodičové, ti častokrát v naší přítomnosti říkali: Dávej na sebe pozor, dítě! Nejsi náš syn, nýbrž jsi Boží dar. To proto, že tě Bůh vyvolil už v době, kdy tě matka nosila ve svém lůně. Dal jsi o sobě znamení ještě před svým narozením, když jsi třikrát zakřičel na celý chrám během zpěvu svaté liturgie, takže všichni lidé, kteří tam stáli a slyšeli to, se podivili, polekali a pravili: ‚Co jen z toho dítěte vyroste?!‘“ Kněží a starci, svatí mužové, však jasně pochopili a vyložili to znamení, když vyřkli tato slova: „Protože se v zázraku s novorozenětem objevilo číslo *tři*, znamená to, že to dítě bude učedníkem Nejsvětější Trojice, že nebude jen samo zbožně věřící, ale že shromáždí také mnoho jiných a naučí je věřit v Nejsvětější Trojici.“ Proto bys měl tento chrám posvětit ve jménu Nejsvětější Trojice. Nebude to náš výmysl, nýbrž bude to Boží přání. Bude to splnění předpovědi a volba, neboť tak tomu chtěl Pán, jehož jméno budiž požehnáno navěky!”

Když Štěpán domluvil, svatý jinoch si z hloubi srdce povzdechl a odvětil: „Ano, správně jsi pravil, pane můj. Líbí se mi tvá řeč, neb právě to jsem si přál a zamýšlel. Duše má si přeje postavit a posvětit chrám tento ve jménu Svaté Trojice. To kvůli pokoře jsem se tě tázal a Pán Bůh mne neopustil, nýbrž splnil tužbu mého srdce a nezbavil mne toho, co jsem si přál.“ Když se tedy bratři takto rozhodli, nechali biskupem chrám posvětit. Z města od metropolity kyjevského a moskevského Teognosta²⁵¹ přijeli kněží a přivezli s sebou posvátné předměty: *antimension*,²⁵² ostatky svatých mučedníků a vůbec vše potřebné k posvěcení chrámu. Chrám byl posvěcen ve jménu Nejsvětější Trojice tímto svatým metropolitou kyjevským a celé Rusi v přítomnosti velkoknížete Simeona Ivanoviče, zvaného Hrdý.²⁵³ Domnívám se, že k této události došlo na počátku jeho knížecího panování. Správně byl ten chrám nazván jménem Nejsvětější Trojice, neboť byl postaven milostí Boha Otce, milosrdenstvím Božího Syna a s pomocí Ducha Svatého.

Poté, co vybudoval a posvětil chrám, Štěpán žil ještě nějakou dobu v pustině společně s bratrem. Postupem času si ale stále více uvědomoval, kterak je poustevnický život obtížný, skličující a tvrdý. Člověk v něm ve všem trpí nouzí a sklízí jen samé ztráty. Nemá si odkud vzít jídlo ani pití, ani nic jiného potřebného pro život. K onomu místu nevedly žádné cesty ani se tam nebylo možné nijak dopravit. Po blíž poustevny nebyly žádné vesnice, domy ani lidé, kteří by

²⁵¹ Teognost († 1353), metropolita kyjevský a celé Rusi, světec, původem Řek, mnich. MAINARDI, A., „Teognosto, metropolita di Kiev“, in BSSO 2, sl. 1256–1259.

²⁵² Hedvábná obdélníková látka s vyobrazením Krista a relikvií, která se pokládá na oltář při božské liturgii (*pozn. redakce*).

²⁵³ Simeon Ivanovič Hrdý (1317–1353), kníže, nejstarší syn velkovévody Ivana I. Kality.

v nich žili. Ba nevedla tam ani žádná lidmi vyšlapaná pěšinka, ani tudy nikdo nechodil, žádní návštěvníci, ale kolem dokola se rozkládal jen les, neplodné houští a nehostinná pustina. Štěpán si při pohledu na ni uvědomil krajní obtížnost svého života, a tak opustil ji i svého rodného bratra...

Zázrak s chleby²⁵⁴

V samém počátku, když se pro klášter teprve místo připravovalo, neměli mniši kvůli krajní chudobě světce a samotě toho místa k dispozici ani to nejnnutnější. Nedostávalo se jim chleba ani mouky, pšenice ani jakéhokoli obilí... Když však na klášter dopadá zkouška, s pokušením přichází i Boží milost...

Jeden z mnichů začal reptat, protože nikdo již dva dny nic nejedl. Rozhořčen přišel ke sv. Sergejovi a začal se mu pošklebovat: „Plesnivý chléb! Proč nemůžeme jít a chleba si vyžebrot? Následovali jsme tě, jak jsi nás učil, poslouchali tě, ale teď kvůli tomu umíráme hladem. Proto brzy ráno opustíme toto místo, půjdeme tam, kde něco k jídlu dostaneme. Už se sem nevrátíme.“

Ale ne všichni reptali podobně jako tento. Kvůli němu Sergej svolal všechny ostatní bratry. Když viděl, že jsou slabí a smutní, chtěl jejich úzkost utišit trpělivostí, pokorou a jemností. Začal je učit slovy Písma svatého ze Starého a Nového zákona...

A když Sergej domluvil, vtom někdo zaklepal na bránu. Vrátný se podíval skrze okénko a viděl, že přinesli množství potřebného jídla. Ze samé radosti ani neotevřel, rychle se otočil, přiběhl ke sv. Sergejovi a řekl mu: „Otče! Pojd' požehnat těm, kteří přinesli chléb!“...

²⁵⁴ EPIFANIJ PREMUDRIJ, *Жумуе*, s. 82n; německy *Russische Heiligenlegenden*, s. 334n.

Světec vstal, modlil se, požehnal, rozlámal a rozdělil chléb mezi mnichy. Všichni jedli a nasýtli se a chválili Boha za to, že je vyslyšel. Chléb byl teplý a měkký, jako je tomu u čerstvě upečeného chleba. Během jídla vnímali chuť, která jim svojí sladkostí připadala něčím mimořádná a nepoznaná, jako by chleby byly plné medu, prohnětené a promíchané s nejlepším olejem a navíc velmi zručně prokořeněné vonnými bylinami. Nikdo nedokázal plně pochopit, co se stalo a odkud se ty chleby vzaly.

O vidění anděla, který sloužil liturgii se sv. Sergejem²⁵⁵

Jednou sv. Sergej sloužil božskou liturgii společně se Štěpánem, svým rodným bratrem, a se svým příbuzným Teodorem. V chrámu se při liturgii modlil Izák, zvaný Mlčenlivý. Protože to byl muž velmi ctnostný, bylo mu dáno toto zjevení. V oltářní části chrámu ve světlém oblaku Izák spatřil čtvrtého kněze, jakéhosi vzhledem úchvatného muže, podivuhodného a tajemného, jenž byl oděn do zářivých ríz a skvěl se neobyčejným světlem. Během *malého vstupu*²⁵⁶ kráčel tento andělovi podobný úchvatný muž bezprostředně za světcem a ta zář z něj vycházející byla jasnější než slunce, takže Izák vůbec neviděl jeho obličej. Neobyčejná roucha tohoto hierarchy se zázračně blyštela. Zdálo se, že z nich prosvítá jakýsi zlatem vyšívaný ornament.

Izák se zeptal vedle něj stojícího otce Makarije:²⁵⁷ „Co je to za zázračné vidění, otče? Kdo je ten podivuhodný muž, kterého vidíme?“ Makarij, jenž byl rovněž poctěn viděním

²⁵⁵ *Tamtéž*, s. 123n; německy s. 351n.

²⁵⁶ Část liturgie, kdy se přináší evangelium (*pozn. redakce*).

²⁵⁷ Makarij Radoněžský († po roce 1392), světec, učedník Sergeje Radoněžského, mnich Trojicko-sergijevské lávry.

onoho zářícího muže, odvětil: „Nevím, dítě. To vidění je tajemné a nevysvětlitelné. Jedině, že by ten kněz snad přijel společně s knížetem?“

K tomu je ještě třeba dodat, že po skončení svaté liturgie si učedníci sv. Sergeje, kteří byli uznáni za hodné toto zázračné vidění pozorovat, zvolili vhodnou dobu a na své vidění se světce zeptali přímo. Sv. Sergej jim hodlal pravdu zatajit. Proto jim pověděl: „Ale dítě, copak zázračného jste to vlastně viděla? Božskou liturgii sloužili Štěpán, můj bratr, jeho syn Teodor a já nehodný. Žádného čtvrtého kněze jsme vedle sebe neměli.“ Učedníci ale sv. Sergeje nepustili a stále jej žádali, aby jim tu událost vysvětlil, načež jim sv. Sergej sdělil: „Ach, dítě má milovaná! Když vám to zjevil sám Pán Bůh, copak to před vámi mohu zatajit? Ten, koho jste viděli, je anděl Páně. Nejen dnes, ale vždy, když konám božskou liturgii, se mi nehodnému dostává takovéto návštěvy, takže ten anděl Páně slouží liturgii spolu se mnou. Dokud ale budu naživu, nikomu o tom vidění nic neříkejte.“

Obsah

ÚVOD.....	5
1. STRASTOTĚRPCI – RUŠTÍ MUČEDNÍCI	11
Vyprávění, utrpení a pochvala svatých mučedníků Borise a Gleba od neznámého autora (konec 11. stol.)	19
2. PRVNÍ MNIŠI	26
Kyjevsko-pečerský paterik: Život našeho otce Izáka, pečerského zatvorníka	37
Kyjevsko-pečerský paterik: Život sv. Alimpije, malíře.....	43
3. SVJATITĚLI – SVATÍ BISKUPOVÉ	50
Tichon Zadonský: Duchovní poklad sesbíraný ve světě	61
<i>Otec a děti</i>	62
Filaret Moskevský: Kázání o hlase volajícího na poušti a též připomínka událostí roku 1812 proslovené v roce 1814	69
<i>Hlas v přírodě</i>	71
<i>Hlas z hloubi duše</i>	72
<i>Hlas ve zjevení</i>	73
<i>Hlas ve světových událostech</i>	73
4. SVATÁ KNÍŽATA.....	75
Památka a pochvala ruskému knížeti Vladimírovi (11. stol.)...85	
Život Alexandra Něvského	87

5. „THÉBAIDA SEVERU“	89
Epifanij Moudrý: Život Sergeje Radoněžského	97
<i>Počátek života Sergeje</i>	97
<i>O počátcích mnišského života</i>	98
<i>Zázrak s chleby</i>	102
<i>O vidění anděla, který sloužil liturgii se sv. Sergejem</i>	103
6. VELKÝ REFORMÁTOR: JOSEF VOLOKOLAMSKÝ	105
Josef Volokolamský: Odpověď nedůvěřivým a stručná vyprávění o svatých otcích, kteří žili v kláštorech země ruské	116
7. HESYCHASMUS V RUSKU – NIL SORSKÝ	122
Závěť Nila Sorského	134
Mnišské stanovy Nila Sorského	137
<i>Pátá zlá myšlenka: smutek</i>	137
<i>Šestá zlá myšlenka: acédie (omrzlost)</i>	138
8. JURODIVÍ – BLÁZNI PRO KRISTA	143
Život Antonína Alexejeviče	155
Život Domny Karpovny	160
9. STARCI – DUCHOVNÍ OTCOVÉ LIDU	163
Rozhovor Serafima Sarovského s Motovilovem	182
Nazarij, igumen Valaamského kláštera:	
Poučení duchovního otce	186
Archimandrita Spiridon: Z viděného a prožitého	188
10. DUCHOVNÍ KNIHA A JEJÍ AUTORITA	194
<i>Úcta ke knize v Rusku</i>	194
<i>Výlučná povaha Písma svatého</i>	200
<i>Autorství posvátných knih</i>	206
<i>Poslušnost posvátným knihám</i>	211
<i>Porozumění Písmům</i>	217
Život protopopa Avvakuma	223

11. TEOFAN ZATVORNIK	230
Listy Teofana Zatvornika	248
<i>List 66: O vnitřní modlitbě</i>	248
<i>List 30: O slavení bohoslužby církve</i>	254
12. MODLITBA JEŽÍŠOVA.....	259
<i>Dějiny slovní formule modlitby</i>	259
<i>Praxe Ježíšovy modlitby</i>	264
<i>Žhodnocení</i>	270
Upřímná vyprávění poutníka svému duchovnímu otci.....	273
13. LITURGICKÁ ZBOŽNOST.....	281
N. V. Gogol: Rozjímání o božské liturgii	294
<i>Předmluva autora</i>	294
<i>Proskomidie</i>	295
<i>Závěr</i>	297
14. ÚCTA KE SVATÝM	300
Jan Kronšadtský: Můj život v Kristu	307
15. KRÁSA IKON	312
P. N. Evdokimov: Inicie do ikony	319
16. RODINNÝ ŽIVOT	324
N. S. Arseňjev: Duchovní tradice ruské rodiny.....	332
17. KRISTUS U RUSKÝCH MYSLITELŮ.....	339
G. S. Skovoroda: Kristus – jednota viditelného vesmíru	341
P. J. Čaadajev: Jednota lidské společnosti	342
A. S. Chomjakov: Jednota církve	345
V. G. Bělinskij: Jednota lidských dějin	346
F. M. Dostojevskij: Jednota v Kristu	348
V. S. Solovjov: Jednota kosmické evoluce	353
V. I. Ivanov: Jednota lidských kultur	356

18. ZEMĚ A LID	358
<i>Chybějící hranice</i>	362
<i>Protiklady</i>	362
<i>„Ničit znamená tvořit“ (M. A. Bakunin)</i>	363
<i>Proměna vesmíru</i>	364
<i>Myšlenka všeobecné spásy</i>	367
REDAKČNÍ POZNÁMKA	371
BIBLIOGRAFIE	372
ZKRATKY	396
JMENNÝ REJSTŘÍK	400

Tomáš Špidlík

Ruští mystici

Z italského originálu

I grandi mistici russi

Città Nuova, Roma 1977 a z ruštiny

přeložili Pavel Ambros a Alan Černohous

Odpovědná redaktorka Anna Lexmaulová

Návrh obálky Tomáš Ježek

Sazbu písmem Baskerville 10 Pro a John Sans

zhotovilo Refugium dtp

Vydalo nakladatelství Centra Aletti

Refugium Velehrad-Roma, s.r.o.

Křížkovského 4, 772 01 Olomouc

e-mail: refugium@refugium.cz

www.refugium.cz

jako svou 577. publikaci

Tisk a knižní zpracování

PBtisk, a.s., Příbram

Vydání první

Olomouc 2021

ISBN 978-80-7412-414-3

cena 440 Kč (včetně DPH)